

с. Альфонса Карапата, ЧНІ

ФОРМАЦІЯ МОНАШЕСТВА В ЧАСИ ПІДПІЛЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ (1945–1989)*

У статті досліджено шляхи формації молодого покоління греко-католицького монашества у 1945–1989 рр. Авторка з'ясовує та розкриває методи духовного, пасторально-соціального й інтелектуального навчання і виховання чернецтва у підпіллі на прикладах буття і служіння чернечих спільнот, василіянок, рдемптористів, студитів, студиток, сестер милосердя св. Вінкентія, служебниць, йосафаток, йосифіток, мирноносиць, сестер Пресвятої Родини, евхаристійок. Аналізуючи численні труднощі, з якими зустрілося чернецтво у період переслідування, авторка простежує способи їх подолання, що дозволили монахам вберегти спільноти і тотожність до виходу УГКЦ з катакомб.

Ключові слова: УГКЦ, підпільна Церква, монашество.

Монаше життя є даром для Церкви. Монах, за словами св. Василія Великого, – це правдивий християнин, а тому внутрішнє чернецтво притаманне кожній людині. Монаший ідеал насправді далекий від того стереотипу, що вбачає в чернецтві втечу від світу і переховування в далеких печерах заради спасіння власної душі в очікуванні Армагеддону – справедливої відплати грішному світові. Монахи – люди молитви, а молитва мотивує до співстраждання, веде на зустріч з іншою людиною.

У кожен історичну епоху богопосвячені особи виконували в житті Церкви важливі функції. Вони, відповідно до власного характеру, обставин, часу й потреб Церкви, брали безпосередню участь у літургійних, догматичних, біблійних, душпастирських, освітніх, соціальних, екуменічних справах. Українське чернецтво

---

* В основу цієї публікації лягла робота, підготована в 2005 р. у рамках наукового семінару «Жива історія підпілля УГКЦ». Керівник – Світлана Гуркіна.

як спільнота й особливе середовище було і є місцем формування народної духовності, київської церковної ідентичності і, ясна річ, формування особи монаха. Сьогодні УГКЦ, скликаючи конференції і собори монашества, прагне переосмислити досвід минулих років і століть. Розпізнаючи способи формації та духовного життя в минулому, аналізуючи недоліки, монашество вдячно приймає найцінніший досвід, щоб зміцнити форму євангельського життя теперішності. Чернецтво знову і знову звертається до історії, щоб зрозуміти свою суть та ідентичність, щоб прийняти і дбайливо передати наступним поколінням Духа, який наповнює нас своїми дарами і досвідом минулого.

Усе це пояснює актуальність та інтерес до обраної для нашої розвідки теми – «Формація монашества в часи підпілля УГКЦ (1945–1989)». Джерельну базу дослідження становлять передусім архівні матеріали Інституту історії Церкви УКУ, документи отців-редемптористів, а також низка неопублікованих праць попередніх дослідників цього питання. Вважаємо, що формацію монахів доцільно досліджувати у її духовному, пасторально-соціальному та інтелектуальному вимірах.

У період підпілля монашество УГКЦ¹ було позбавлене необхідної духовної формації. Неможливо було виконувати всі нормативні вимоги щодо постулату, новіціату та подальшого духовного вишколу. Ченців і черниць прогнали з їхніх обителей, заборонили відверто свідчити Христа. Законодавство змушувало всіх працювати на державній роботі. Усе це поставило перед монахами серйозні питання про те, як їм жити далі, як виховувати молоді покликання. Зрештою, через те, що неможливим стало традиційне життя в спільноті, чернецтво змушене було шукати нові шляхи збереження монастирів у підпіллі.

---

¹ Про становище монашества УГКЦ див.: Богдан Боцюрків. *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950)* / перекл. з англ. Наталія Кочан, ред. Олег Турій. Львів 2005, с. 165–179; Олег Турій. *Історичний шлях Редемптористів східної вітки на українській землі // Редемптористи. Дев'яносто літ в Україні (1913–2003)* / упор. Ярослав Приріз, ЧНІ. Львів 2003, с. 42–74. Загально про становище УГКЦ впродовж підпілля див.: Богдан Боцюрків. *Українська Греко-Католицька Церква в катакомбах (1946–1989)* // *Ковчез: Збірник статей з церковної історії*, ч. 1. Львів 1993, с. 123–164.

Умови нелегального життя, постійний контроль і обшуки спонукали монахів бути обережними в прийнятті до своїх спільнот нових членів². Підбір кандидатів був обмеженим, а деякі жіночі згромадження взагалі відмовлялись приймати нових членів до монастиря, оскільки боялися проникнення до спільнот агентів КДБ³.

Згідно з даними Каталогів Згромадження сестер служебниць, упродовж 1947–1958 рр. жодна кандидатка не вступила до спільноти [...]. Колишня головна настоятелька сестер йосафаток с. Йосафата Шопська згадує, що перші 8 кандидаток, які прийшли в підпіллі, мали обличчя 1963 р. [...]. Зі свідчення василіянки с. Констанції Сенюк дізнаємося, що на початок 1960-х рр. уже було багато дівчат, охочих вступити до монастирів, але всі настоятелі боялися⁴.

Ще однією причиною такого становища було те, що настоятелі відчували: в таких умовах вони не можуть забезпечити належної монашої формації. Тому й відкладали прийняття нових членів⁵. Подібна ситуація склалася і в чоловічих згромадженнях⁶. Найчастіше джерелом нових покликань були випробувані християнські родини⁷, які засвідчили свою вірність Церкві й були знані священикам чи монахиням. Саме батьки були першими

² Леонтій Леонід Тумовський. *Специфіка існування монашої спільноти в підпіллі* (робота, виконана в рамках семінару «Жива історія УГКЦ», Львів – Рудно 2001), с. 11; зберігається в архіві Інституту історії Церкви УКУ (далі – АІЩ).

³ Так сестри милосердя не приймали дівчат до свого згромадження аж до 1970 р., оскільки перебували під пильним наглядом та тиском спецслужб. Чоловічі згромадження теж були обережні і не завжди довіряли новим кандидатам – див.: інтерв'ю з о. Методієм Миколаєм Костюком, ЧНІ, 15.IV.2001 // АІЩ, Т-І-І-2, с. 41.

⁴ Анастасія Заброцька, СНДМ. Досвід життя жіночих чинів і згромажень УГКЦ у підпіллі // *Преображення у Господі. Матеріали конференції монашества УГКЦ*. Львів 2004, с. 144.

⁵ Інтерв'ю з о. Методієм Миколаєм Костюком, с. 41.

⁶ Інтерв'ю з о. Методієм Миколаєм Костюком, с. 7; інтерв'ю з о. Петром Бараном, ЧНІ, 03.XI.1999 // АІЩ, П-1-1-1081, с. 3.

⁷ «Я виростала в родині, де релігійні практики були щоденними. Нас мама виховувала у спільній молитві, у практикуванні християнських чеснот [...]. Для нас був такий закон: «Щонеділі ходити на літургію. День святий святкувати». Це було визначено ще від малечку [...] як також часта сповідь, святе причастя» //

духовними вчителями дітей і творили малу Церкву⁸. Отці-редемптористи і василіяни приймали хлопців не лише через знайомство з родинами, а також за рекомендацією монахинь⁹ або дізнавались про духовний стан та мотивацію юнака через сповідь¹⁰.

Одним із тих, хто цілковито посвятився справі молодих покликань, був о. Михайло Винницький. Він організував «молодіжні дні», під час яких служилась Свята Літургія, хлопці читали Святе Письмо, ділилися думками, розважали¹¹. Часто молодих людей зворушував і захоплював приклад укритого життя еромонахів. Допомагаючи монахам, вони запалювались їхньою ревністю і виявляли бажання провадити життя у подібний спосіб¹².

До богопосвяченого життя кликав Господь також через приклад сестер, які в тих складних умовах знаходили спосіб зберегти спільне чернече життя¹³. Молода людина часто й сама, відчува-

---

Інтерв'ю з с. Тетяною-Галиною Головчак, СНДМ, 13.V.2001, Жовква // АПЦ, П-1-1-1284, с. 2, 5.

⁸ «Ми спільно молилися щовечора [...] ціла родина клякала і молилася щоденні молитви і катехизмову частину. То були ще по-старослов'янськи щоденні молитви, і деколи слів не пам'ятали, перекручували, тато нас навертав, щоб ми правильно вимовляли ті слова» – див.: інтерв'ю зі с. Мартою-Ганною Козак, СНДМ, 07.II.1998, Львів // АПЦ, П-1-1-912, с. 2. Подібні спогади можна зустріти в інтерв'ю з о. Бараном, с. Теренею-Марією Гутник, ЧСВВ, та с. Емілією-Дарією Федечко – див.: АПЦ, П-1-1-1081, с. 3; П-1-1-1063, с. 1-2; П-1-1-1130.

⁹ Віталій Дудкевич, ЧСВВ. Досвід життя монашества УГКЦ в підпіллі // *Преображення у Господі. Матеріали конференції монашества УГКЦ*. Львів 2004, с. 157.

¹⁰ Михайла Лизак, ЧНІ. *Початкова формація ЧНІ у час підпілля (1946–1989)* (робота, виконана в рамках семінару «Жива історія УГКЦ». Львів 2004), с. 8; зберігається в АПЦ. «Пам'ятаю, я прийшов до отця Смаля, який сповідав у костелі в катедрі у Львові. Я став у чергу, чекаю. Але було багато людей, і я не зміг у перший раз зустрітись з ним. Потім я до нього вдруге підійшов. Сповідався в отця, потому він мене познайомив із владикою Величковським» – див.: *Редemptористи. Дев'яносто літ в Україні*, с. 189.

¹¹ Лизак. *Початкова формація ЧНІ у час підпілля*, с. 8.

¹² Заброцька. Досвід життя жіночих чинів і згромаджень УГКЦ у підпіллі, с. 142.

¹³ «Я як приїжджала, то мені дуже сподобалося, що там і молодші були, і мого віку, і старенькі, і старші. Таке відношення, тишина, повага, молитва мені так припало до серця, що я вже не могла дочекатися неділі [...] щоб поїхати туди. Приїжджала навіть у понеділок вдосвіта, не у неділю увечері, і так у школу

ючи голод за Богом та бажання посвятитися Йому, шукала дороги до Церкви і монастиря¹⁴. Щоб молоді люди могли утвердитись в покликанні, з ними провадили особисті розмови, спільні зустрічі, реколекції. З огляду на небезпеку і непевність часів, юнакам і дівчатам не завжди розповідали про всіх членів спільноти. Це було особливістю не лише прекандидатури¹⁵, але й подальшою монашого життя¹⁶. Монахи, що не жили разом, не завжди знали між собою.

Перебуваючи в складних умовах, Церква все ж могла сіяти і пожинати плоди – нові покликання. Це «зерно, яке засіявалося прикладом скромного життя сестер, віддана їй жертвна праця отців, несподіване знайомство з духовенством западало в підготовлену родинним релігійним вихованням душу молодої людини»¹⁷ і змінювало обличчя матері-Церкви.

Випробувані та утверджені у своєму виборі молоді люди після розмови з відповідальними за формацію настоятелями розпочинали кандидатуру¹⁸. З огляду на умови існування монастирів, кожне згромадження мало свою практику прийняття на кандидатуру. Наприклад, у згромадженні св. Йосифа в постулат приймали на підставі усної заяви, що відбувалася в такий спосіб:

В каплиці перед сестрою-настоятелькою, перед Найсвятішими Тайнами є формулка, по якій відчитується, що «я згідна стати кандидаткою Згромадження і виконувати послух, убожество

ішла» – див.: інтерв'ю з с. Анатолією-Галиною Дмитришин, ЗСПР, 06.II.1999, с. Гошів // АПЦ, П-1-1-1005, с. 4–5.

¹⁴ Заброцька. Досвід життя жіночих чинів і згромаджень УГКЦ у підпіллі, с. 141.

¹⁵ Прекандидатура – час, протягом якого молода людина приглядається до спільноти, однак ще не сказала свого рішення щодо вступу до монастиря.

¹⁶ Вже при кінці 1980-х рр. владику Филімон Курчаба почав збирати разом в окремій хатині біля Брюховичів отців-редемптористів, де вони знайомились між собою.

¹⁷ Заброцька. Досвід життя жіночих чинів і згромаджень УГКЦ у підпіллі, с. 143.

¹⁸ Кандидатура – час приготування до монашого життя. Кандидат(ка) проживає разом зі спільнотою і приглядається до способу монашого життя.

за всіма правилами, які приписують кандидатці». І все, я вже зложила кандидатуру¹⁹.

Кандидатів приймали і після рекомендації священників²⁰. У той час написання заяв-прохань²¹ не практикували через небезпеку обшуків²². Настоятелі не могли наражати молоді покликання на небезпеки. Якщо й писали заяви, в яких подавали особисті дані, то ці дані переписували настоятелі, а самі заяви спалювали²³. Кандидатура, залежно від умов, могла тривати від кількох місяців до кількох років. У цей час кандидат ще не був членом спільноти, однак приглядався до монашого життя і був зобов'язаний жити згідно з євангельськими радами дівицтва, убожества та послуху. Кандидати знайомилися із завданнями та харизмами спільноти і обов'язково мали спільні зустрічі з настоятелями чи відповідальними за формацію.

Після зголошення до спільноти молоді люди за змогою переселялися жити до богопосвячених осіб, де проходив час не лише кандидатури, а й новіціату. Останній розпочинався облечинами²⁴. Для того, щоб розпочати новіціат, необхідно було отримати дозвіл від настоятеля монастиря, а також, якщо це можна було здійснити, благословення Церкви в особі єпископа. Було відомо, що «дозвіл на облечини дають у Львівській архидієцезії Преосвященний Величковський, ЧНІ, в Перемиській – Преосвященний Гриневич, в Станіславівській – Преосвященний Слезюк»²⁵.

¹⁹ Інтерв'ю з с. Орестом-Оленою Хомою згр. св. Йосифа, 13.III.1999, Львів // АПЦ, П-1-1-1064, с. 5.

²⁰ Заброцька. Досвід життя жіночих чинів і згромаджень УГКЦ у підпіллі, с. 143.

²¹ «Тоді заяви на кандидатуру я не писала. Як вже складала обіти, тоді я написала акт зречення. А більше ніяких заяв не писалося» – див.: інтерв'ю зі с. Теренею-Марією Гутник, ЧСВВ, 21.VI.2000, монастир Войнилів // АПЦ, П-1-1-1130, с. 4.

²² «Нас [...] усно було прийнято [...]. Деся там сестри собі занотовували день і прізвище [...]. Ми дуже боялися, бо часто ревізії були [...]. Так що я не знаю, як там вони фіксували це все, але знаю, що я була прийнята» – див.: інтерв'ю з с. Тетяною-Галиною Головач, СНДМ, 13.V.2001, Жовква // АПЦ, П-1-1-1284, с. 8.

²³ Заброцька. Досвід життя жіночих чинів і згромаджень УГКЦ у підпіллі, с. 143.

²⁴ Облечини – обряд одягання монашої рясни. З цього моменту кандидатка розпочинала новіціат.

²⁵ Заброцька. Досвід життя жіночих чинів і згромаджень УГКЦ у підпіллі, с. 145.

Обряд облечин майже у всіх монастирях – як чоловічих, так і жіночих – відбувався однаково: була спільна Літургія, обряд постригу, надавання нового, монашого імені та одягання чернечого одягу.

За звичаєм, після церемонії облечин був святковий сніданок чи обід, вітання, і сестра змушена скидати габіт [...] поцілувала [...] і треба було розходитись по одному з хати, щоб сусіди не бачили, що тут щось відбувалось. Такі торжества були дуже радісні для усіх сестер, і відчувалось, що та дитина щаслива, що її Господь покликав до своєї служби²⁶.

На підставі спогадів можна зробити висновок, що день облечин був наповнений особливим пережиттям для кандидата чи кандидатки і запам'ятовувався на все життя²⁷.

Тривання новіціату, як і кандидатури, не було для всіх однакове. Основною метою постулату²⁸ та новіціату було впровадження нового члена в духовне життя, що передбачало відкриття в собі нової людини на взір Христа – людини, здатної служити, жертвувати і любити. Необхідною умовою було вивчення статутів, конституцій та історії даного чину чи згромадження, відкриття в собі Богом закладених цінностей та дарів. Оскільки не було формаційних домів, молоді черниці жили поряд зі старшими, досвідченими сестрами, які – щоб не було проблем з владою – приймали перших як квартиранток²⁹. Влада знала і намагалася контролювати монахів та монахинь, що прийшли до монастиря ще до підпілля. У них часто робили обшуки і всіляко намагалися обмежити їх спілкування з молоддю³⁰. Для того, щоб

---

²⁶ Там само, с. 146.

²⁷ Про особливі пережиття під час чину облечин згадується майже в кожному інтерв'ю.

²⁸ Постулат – перший етап монашої формації, час розпізнання свого чернечого покликання.

²⁹ Коли молоді сестри жили в більших спільнотах зі старшими монахинями, вони автоматично потрапляли під нагляд. Сестер «приписували» до стареньких або як квартиранток, або як родичок.

³⁰ «Сестра Олімпія Катала, студитка, згадує, що, коли вона перейшла жити до сестер, її одразу “відвідали” особи з КДБ, запропонували місце в гуртожитку, окрему кімнату, кращі умови життя, лише щоб не жила разом із старенькою

влада не турбувала молодих сестер, настоятелі поселяли їх разом, наче звичайних студенток³¹. Часом сестра-новичка могла проживати сама³², а у визначені дні приходила до найближчої спільноти або проводила свою формацію в родинному домі. Як згадувала с. Тетяна Головчак, СНДМ,

цікаво є те, що, вступивши у монастир, я повернулася додому і продовжувала жити серед родини вдома. Чому? Тому що мое село Малехів – зразу за Львовом, дуже близько до Львова, і не було потреби переселятися. Але найголовніша причина була та, що моя родина сприяла мені для моїх духовних потреб, для практик монаших і виділила мені кімнату, там ми зробили собі ніби капличку. Отці дозволили на тримання Святих Тайн, тому на подальше ця кімната і служила такою церковцею, де гуртувалася вже вся родина довкола³³.

Подібна ситуація сформувалася і в монахів. Для передання досвіду, з'ясування питань і проблем, що виникають в духовному житті, організовувалися формаційні зустрічі магістра і новика. Останні проживали окремо або на квартирах у добродіїв. Часом домом формації для монаха міг стати рідний дім³⁴.

Зустрічі спільноти є невід'ємним елементом духовної формації. Їх частота у період підпілля залежала від можливостей кожної окремої спільноти. Збори відбувалися в неділі та радянські свята³⁵. Їх готували відповідальні за формацію – сестра магістра чи

монахиною. Коли ж сестра відмовлялася від співпраці, повідомляли її батьків» – див.: Заброцька. Досвід життя жіночих чинів і згромаджень УГКЦ у підпіллі, с. 147.

³¹ Інтерв'ю з с. Мартою-Ганною Козак, СНДМ, 07.XI.1998, Львів // АПЦ, П-1-1-912, с. 9.

³² Тому що з КДБ часто навідувались до сестер-мироносиць, настоятелька радила молодим сестрам жити окремо і так вберегтися від переслідувань – див.: інтерв'ю з с. Василюю-Олександрю Трухан, ЗСМ, 21.I.1994, Івано-Франківськ // АПЦ, П-1-1-828, с. 2.

³³ Інтерв'ю з с. Тетяною-Галиною Головчак, СНДМ, 13.V.2001, Жовква // АПЦ, П-1-1-1284, с. 8.

³⁴ «Жили вдома з батьками. Кращого місця не можна було й придумати. Все ж таки там була й каплиця, і батьки до того ставилися з великим визнанням. Зрештою, підтримували нас в цьому» – див.: інтерв'ю з о. Петром Бараном, с. 7.

³⁵ Тумовський. *Специфіка існування монашої спільноти в підпіллі*, с. 11.

духівник спільноти³⁶. Зустрічі з останнім відбувались спорадично, все залежало від можливостей духівника³⁷.

Отці василіяни опікувалися сестрами василіянками, служебницями, мироносицями, йосафатками, сестрами Пресвятої Родини і, деякий період, евхаристійками. Редемптористи – сестрами св. Вінкентія, йосифітками, евхаристійками і василіянками, отці студити обслуговували сестер студиток³⁸.

Сестри згромадження свмч. Йосафата кожні два тижні ходили на науки до василіянина о. Матея Шепітки, що проживав у Брюховичах. Так відбувався їх новіціат. Ігуменя сестер Студійського уставу Йосифа Вітер сама провадила і вчила молодих сестер на зустрічах у вихідні дні й неділі, а також відвідувала маленькі спільноти сестер. Сестри Пресвятої Родини збиралися в першу неділю місяця у Львові й провадили цей день так, наче б у легальних умовах. Сестрам св. Вінкентія новіційним домом слугував приватний будинок на вул. Алелюхіна, 21 [тепер вул. Мацієвича] у Львові. Там проживала сестра магістра з кількома новичками – «квартирантками»³⁹.

Певні незручності з проведенням духовної формації були і в чоловічих монастирях. Передусім, повернувшись із заслання, отці не мали формаційних будинків⁴⁰. Владика Филимон Курчаба, що належав до Чину Найсвятішого Ізбавителя і був упродовж 40 років протоігуменом монастиря, розповідав, що для братів-кандидатів, які вступали в новіціат, купили «домик, щоби там ті молоді могли замешкати»⁴¹. Отці купили два будинки в Зимній

³⁶ Роман Лабінський. *Особливості чернечого служіння жіночих греко-католицьких згромаджень у Галичині в умовах радянської влади (1939–1989)* (дипломна робота. Львів 2001), с. 25–26; зберігається в АПЦ.

³⁷ Заброцька. Досвід життя жіночих чинів і згромаджень УГКЦ у підпіллі, с. 147.

³⁸ Любомира Крупач. *Життя і діяльність Згромадження сестер Милосердя св. Вінкентія в Україні у 40-х, 50-х, 60-х роках* (робота, виконана в рамках семінару «Жива історія УГКЦ», Львів 1999), с. 4; зберігається в АПЦ.

³⁹ Заброцька. Досвід життя жіночих чинів і згромаджень УГКЦ у підпіллі, с. 147.

⁴⁰ Лизак. Початкова формація ЧНІ у час підпілля, с. 10.

⁴¹ Там само, с. 11.

Воді⁴² і будинок на вул. Лісній⁴³. Загалом було п'ять-шість домів⁴⁴, в яких відбувався новіціат, проводилися реколекції⁴⁵ і приготування до свячень⁴⁶. Старші отці, які жили поодиночі, намагалися придбати неподалік квартири для кандидатів⁴⁷. «В ході формації по-різному розставляли акценти виховання. У чоловічій гілці Василянського чину наголошували на спільнотовому вихованні, а отці-редемптористи більше працювали зі своїми новиками індивідуально»⁴⁸. Формаційні зустрічі допомагали молодим ченцям і черниціям краще пізнавати християнські істини, утверджуватись у покликанні, а також творити, хоч на короткий час, спільноту.

Необхідною умовою новіціату було духовне навчання. Здійснювали його в різний спосіб. Часто духовне виховання базувалось на читанні релігійної літератури⁴⁹.

Наше навчання новіціятське – це було просто читання духовної літератури і деякі розмови, які могли відбуватися тільки у вихідні дні, в суботу і неділю. А так ми користали з Божественної Літургії тільки в латинському обряді у костелі. Це були складні дні для духовного життя, тому що треба було вставати пів шостої зранку і до пів сьомої вспіти прийти в костел для того, щоб

⁴² Олександр Доброер. *Католицька Церква в Україні 2001-й рік. Статистика, аналізи, коментарі*. Київ 2001, с. 77.

⁴³ Інтерв'ю з вл. Филимоном Курчабою, ЧНІ, Львів вул. Замарстинівська, 225, с. 11 // Архів оо. редемптористів.

⁴⁴ Там само, с. 11.

⁴⁵ Лизак. *Початкова формація ЧНІ у час підпілля*, с. 11.

⁴⁶ Інтерв'ю з вл. Филимоном Курчабою, ЧНІ, с. 11.

⁴⁷ Інтерв'ю з о. Мар'яном Ференцом, ЧНІ, 11.VII.2003, Львів, вул. Замарстинівська, 225 // Архів оо. редемптористів.

⁴⁸ Інтерв'ю з о. Петром Бараном, с. 8; Тумовський. *Специфіка існування нашої спільноти в підпіллі*, с. 12.

⁴⁹ «Мати Василя приносила мені усякі книжки про Василя Великого, правила і підготовляла мене так, що я вдома була, але весь час читала» і «Для розвитку новичок, кандидаток було дуже багато спеціальної літератури. Потім для реколекцій було дуже багато польських, польською мовою, дуже добрих і файних книжок, що отці навіть користали, як давали реколекції [...] катехизмова література була і для читання, і для розважань» – див.: інтерв'ю зі с. Орестю-Ольгою Хомою, ЗССЙ, 13.III.1999, Львів // АІЩ, П-І-1-1064, с. 18.

перед Службою Божою запричащатися, бо о восьмій годині розпочиналася праця на підприємстві⁵⁰.

Якщо згромадження тимчасово не мало магістри, сестри звертались з питаннями до інших досвідчених сестер спільноти⁵¹:

Моєю вчителькою була с. Емілія Ячмінська, в якій я проживала. Наші старші сестри, які прийняли нас, не давали наук чи конференцій, але своїм жертвним прикладом життя вчили нас, які ми маємо бути, які мають бути служебниці, як жити і працювати на славу Божу⁵².

Під час зустрічей магістра пояснювала конституції та устави монастиря, розповідала про історію чину чи згромадження, говорила про спільнотне життя, навчала церковного співу, ділилася особистим духовним досвідом, всіляко дбала про духовний розвиток кожної сестри. Новіціат передбачав не лише зустрічі та духовні розмови з настоятелем, а й провадження молитовного життя. За час початкової формації монах чи монахиня були зобов'язані набувати практику молитовного життя – для цього встановлювали окремі часи молитви, реколекції.

Кожен член згромадження або чину намагався жити розпорядком монастиря. Краще зорганізувати духовне життя і спільний молитовний цикл дня вдавалося тим згромадженням, члени якого могли жити разом. У спільноті сестер св. Вінкентія монахині, що проживали разом, строго додержували чернечого правила⁵³. Інші згромадження самі, з огляду на реальні можливості, влаштували своє молитовне правило⁵⁴. Монахи Студійського уставу молилися повне молитовне правило⁵⁵. Однак відправляти молитовне правило піднесено й урочисто, за приписами

⁵⁰ Інтерв'ю з с. Емілією-Дарією Федечко, с. 3.

⁵¹ Лабінський. *Особливості чернечого служіння*, с. 22.

⁵² Цит. за: Заброцька. *Досвід життя жіночих чинів і згромаджень*, с. 148.

⁵³ Лабінський. *Особливості чернечого служіння*, с. 26.

⁵⁴ «Свята Літургія була не обов'язковою, Вечірню й Утреню можна було замінити чимось іншим, якщо не встигалося, то можна було на роботі помолитися вервичку» – див.: інтерв'ю зі с. Рафаїлю-Ольгою Кулиняк, ЗСПЕ, 12.III.1994, Івано-Франківськ // АПЦ, П-І-І-1-353, с. 6.

⁵⁵ Тумовський. *Специфіка існування монашої спільноти у підпіллі*, с. 11.

літургійних книг, у той час було неможливо, а отже, чернецтво не могло відкрито продовжувати древні автентичні традиції, показуючи тим ідентичність цілої Церкви. Найчастіше монахи користувалися коротким молитвословом, хоч і його отримати було дуже важко.

Зазвичай ченці зберігали паралітургійні практики⁵⁶, яких дотримувалися ще з дому, а саме: вервиці, ранішні та вечірні молитви, свята година, хресна дорога, адорації, розважання, духовне читання та інше⁵⁷. Через те, що неможливо було висловлювати свою віру відкрито в літургійних обрядах, монахи і монахині, а також Божий люд, не могли черпати з джерела містагогії літургійного року, щоб на основі духовного життя об'єднуватися в одне Христове тіло, яким є Церква. Через державний контроль і небезпеку викриття та ув'язнення важко було дотримуватися літургійного календаря в практиці літургійних читань, які становили основу богослужбового циклу та розповідали про пасхальне таїнство Христа, історію спасіння, природу Церкви та зміст Таїнства. Отже, чернецтво було відділене від джерела та багатства традиції, з якого черпало упродовж багатьох століть.

Не завжди було можливо здійснювати вишкіл на основі Літургії⁵⁸, яка є першим необхідним джерелом для духовного життя й обожнення не лише монахів, а й кожної людини⁵⁹. Це зразок всякої молитви, це спільна дія, яка кожному християнську спільноту з'єднує на зразок первісної Церкви, члени котрої «постійно перебували в апостольській науці та спільності на ламанні хліба й молитвах» (Ді 2, 42).

⁵⁶ Тумовський. *Специфіка існування монашої спільноти у підпіллі*, с. 11.

⁵⁷ «В наші духовні вправи входило ранішнє розважання, потім, після обіду, знову півгодинне розважання, духовне читання півгодини, хресна дорога і вечером молебєн. Всі ці духовні вправи, звичайно, ми старалися відбувати» – див.: інтерв'ю з с. Емілією-Дарією Федечко, с. 3.

⁵⁸ «В кінці 40-х – на початку 50-х років деякі сестри по кілька років не мали можливості бути на Службі Божій» – Марія Березинська. *Життя і діяльність сестер Службениць Непорочної Діви Марії у 1946–1957 рр. у Галичині* (робота, виконана в рамках семінару «Жива історія УГКЦ», Львів 1999), с. 10; зберігається в АІЩ.

⁵⁹ Див., напр.: Матей Гаврилів, ЧСВВ. *Монашество і Літургія // Преображення у Господі. Матеріали Конференції монашества УГКЦ*. Львів 2004.

Очевидно, що монаша формація не завершується зі складенням перших обітів. Після них монах чи монахиня стає повноправним членом чину чи згромадження, добровільно зобов'язується жити за чернечими обітами та виконувати харизму свого монастиря. Проте в умовах радянського режиму було важко відкрито проповідувати словом чи послугою, а тому чернецтво мусило шукати нових шляхів свого служіння та внутрішнього монашества. Подальша чернеча формація передбачала зустрічі спільноти, які все глибше інтегрували монахів у духовний вимір спільноти. Від монаха вимагалось максимальної уваги до внутрішнього життя. Слід було виховувати в собі почуття відповідальності, ревності та жертвовності, що було необхідною умовою перебування та витривання в монастирі.

Монахи від початків були уважні до нових умов життя і завжди реагували на будь-яку несправедливість та приниження людської гідності⁶⁰, оскільки саме в людині, що є центром і вершком творіння, бачили образ воплощеного Христа. Під тиском радянської політики чернечі спільноти пристосовувались до викликів часу. Пасторальне служіння, згідно з правилами згромаджень, чинів чи монастирів, неможливо було сповняти у відкритій формі. Тож члени спільнот намагалися ревно трудитися для добра Церкви і народу на всякому місці:

У таборах і тюрмах редемптористи залишилися вірними харизми свого Згромадження. Незважаючи на постійний контроль наглядачів і майже безперервну фізичну працю, отці знаходили можливість, час і силу для духовної опіки над спів'язнями. Кожен у своїх умовах шукав людей у потребі, щоб подати їм духовну поживу, уділяв Святи Тайни, провадив духовні науки⁶¹.

---

⁶⁰ Андрій Кравчук. Християнська соціальна етика під час німецької окупації Галичини, 1941–1944: митрополит Андрей (Шептицький) про солідарність, опір владі та захист святості життя // *Ковчег: Науковий збірник із церковної історії*, ч. 2. Львів 2000, с. 263; Мирослав Маринович. Вплив суспільно-політичних умов на формування і місію богопосвячених осіб // *Преображення у Господі. Матеріали Конференції монашества УГКЦ*. Львів 2004, с. 232.

⁶¹ *Редемптористи. Дев'яносто літ в Україні*, с. 205.

Багатом духовним особам радянська влада відмовляла у прописці, і вони були змушені залишати рідні міста. Такі обставини спонукали отців-редемптористів Василя Рудку та Павла Маїка вирушити до Сибіру, де вони розпочали апостольську працю для вірних греко-католиків. Шукаючи державної праці, монахи надавали перевагу тій, що перегукувалася з монашим покликанням. Найчастіше вибирали медицину⁶². Як писатиме у своїх спогадах владика Филимон Курчаба, «усі ми розійшлись в різних напрямках у пошуках якоїсь праці. Ми намагалися оволодіти різними професіями, а особливо по медичній сфері»⁶³.

Сестри обирали педагогіку, щоб мати доступ до виховання дітей⁶⁴. Монахи працювали як кравці, медсестри, санітарки, вихователі, сторожі, вантажники, робітники на заводах⁶⁵. Мало кому вдавалося здобути вищу освіту, оскільки монахи не були членами комуністичних організацій і навіть зовнішній вигляд виокремлював їх серед інших⁶⁶.

Цивільна праця була не лише джерелом матеріального забезпечення, але й нагодою давати приклад життя. У сповненні будь-якої соціальної праці монахи дивились на людину. Вона була центром всякого їхнього служіння. Позбавивши ченців і черниць їхніх шкіл, друкарень, ювенатів⁶⁷, садочків, лікарень та інтернатів, влада не могла позбавити їх спілкування з людиною, а тому не могла цілковито обмежити поширення Доброї Новини про Христа та Церкву. Взагалі, кожна спільнота намагалася бути вір-

---

⁶² Харизмою сестер Милосердя св. Вікентія була допомога хворим та нужденним, тому майже всі сестри мали медичну освіту. Вони продовжували працювати в лікарнях міста Львова, допомагаючи хворим – див.: *У 20-ті роковини з дня смерті ісповідника віри патріарха Йосифа Сліпого. «І пізнаєте правду»* (Йо. 8, 32) 1953–1963. Документи, матеріали, світлинки. Львів 2004, с. 14.

⁶³ *Редемптористи. Дев'яносто літ в Україні*, с. 146.

⁶⁴ Інтерв'ю з о. Методієм Миколаєм Костюком, с. 37.

⁶⁵ Любомира Крупач. *Життя і діяльність Згромадження сестер Милосердя св. Вікентія в 70-х–80-х роках* (робота, виконана в рамках семінару «Жива історія УГКЦ», Львів 1999), с. 5; зберігається в АІЩ.

⁶⁶ Тумовський. *Специфіка існування монашої спільноти у підпіллі*, с. 6.

⁶⁷ Ювенат – гімназія для юнаків, або ж «мала семінарія».

ною своїй харизмі⁶⁸, а отже, провадила таємні катехизації⁶⁹, зустрічі з людьми, які не знали Христа⁷⁰.

Життя підпільної Церкви почало поступово налагоджуватись після повернення отців, монахів та монахинь зі Сибіру⁷¹. Отці і сестри спільно трудилися для утвердження у вірі членів своєї Церкви, а також працювали з людьми, що не вірили в Бога. Черниці допомагали отцям не лише надаючи приміщення для служіння Літургії⁷², – такі випадки мали місце в діючих монастирях сестер милосердя на вул. Куйбишева, 12/12а [тепер вул. Огієнка]⁷³, – а й були посередниками між еромонахами та вірними, супроводжували їх до будинків, де вони мали служити Літургю, кликали до хворих для уділення Святих Тайн, готували молодь та дітей до Святих Тайн через катехизацію та зустрічі. Подібне служіння мали й брати-монахи в часі підготовки до священства⁷⁴. Про нову харизму еромонахів-студитів у праці «Специфіка існування монашої спільноти у підпіллі» схм. Леонтій Тумовський пише таке:

Вони просто відкрили двері своїх домівок для інших людей, в будь-який час можна було приїхати до них, посповідатися, прийняти Св. Тайни. Вони наражали себе на небезпеку переслідування

⁶⁸ Тумовський. *Специфіка існування монашої спільноти у підпіллі*, с. 6.

⁶⁹ Інтерв'ю з с. Емілією-Дарією Федечко, с. 9.

⁷⁰ «Сестри Милосердя намагались навіть у ці найважчі часи, часто наражаючись на різноманітні небезпеки, лікувати не лише тіло, але й душі поручених їм Господом людей. У своїх спогадах вони не раз згадують численні випадки навернень» – див.: Августина Костарева. *Життя і діяльність Згромадження сестер Милосердя св. Вікентія у Україні у 40-х, 50-х, 60-х роках* (робота, виконана в рамках семінару «Жива історія УГКЦ», Львів 1999), с. 6; зберігається в АІЩ.

⁷¹ Інтерв'ю з о. Методієм Миколаєм Костюком, с. 23.

⁷² Про зв'язки з церковною ерархією та іншими спільнотами див.: Тумовський. *Специфіка існування монашої спільноти у підпіллі*, с. 6; *У 20-ті роки з дня смерті ісповідника віри патріарха Йосифа Сліпого*, с. 251; Петра Процак. *Досвід життя Згромадження сестер милосердя св. Вікентія у підпіллі // Преображення у Господі. Матеріали конференції монашества УГКЦ*. Львів 2004. с. 171–172.

⁷³ Крупач. *Життя і діяльність згромадження сестер Милосердя*, с. 6.

⁷⁴ *Редemptористи. Дев'яносто літ в Україні*, с. 223.

зі сторони радянської влади, але одночасно робили дуже легким доступ вірних до греко-католицьких священників⁷⁵.

В час переслідування Церкви монашество не занедбувало обов'язку робити свій внесок у національне, суспільно-політичне, культурне та духовне життя народу. Особливості епохи вимагали, щоб чернецтво знайшло нові форми впливу на суспільство. Хоча через заборону та переслідування монастирі не були центрами молитовного паломництва народу, вони залишалися впливовим чинником церковного життя та творили опозицію атеїстичному комунізму. Те, що монашество УГКЦ набуло форми «внутрішнього» монашества, аж ніяк не означало, що воно пішло у «внутрішню еміграцію», почало просто переховуватись від більшовицького світу. Навпаки, така форма монашества спонукала до того, щоб у нелегальних умовах ділитися цінностями християнства для добра і збагачення кожної окремої людини.

Монаше життя було тісно пов'язане з богословствуванням. Історія показує, що давні монастирі Сходу, Київської Русі, а також обителі поунійної доби опікувалися богословськими школами⁷⁶. Навчання богослов'я і богослов'я життя ніколи не розділяли – поєднання одного і другого становило справжню суть іночеського життя. Упродовж віків монашество на Сході осмислювало, формувало та озвучувало богословську думку цілої Церкви. Оскільки богословствування – це не лише теорія, а й практика, кінцевою метою якої є обожнення, то й метою інтелектуального вишколу монашества є життя у Христі. Живий досвід, пізнання Бога із сили Слова Божого було єдиною внутрішньою основою для духовного життя преподобних отців і матерів.

У період підпілля УГКЦ монастирі не лише не могли відкрито провадити будь-яку духовну школу для потреб вірних, а й самі ченці та черниці не мали змоги публічно здобувати бо-

⁷⁵ Тумовський. *Специфіка існування монашої спільноти у підпіллі*, с. 7–8.

⁷⁶ Ігор Гарасим, ЧСВВ. Старокиївська монаша традиція // *Преображення у Господі. Матеріали Конференції монашества УГКЦ*. Львів 2004, с. 39–51. Ігор Ісіченко. Дороги українського монашества після Берестейського з'єднання // Там само, с. 52–77; А. Новіцький. Реформа монашого життя у з'єдиненій Церкві та його подальша доля // Там само, с. 78–94.

гословську освіту, оскільки всі навчальні заклади і семінарії поза підконтрольною владі РПЦ були закриті. Чернецтво опинилося в складних умовах, а метою тих, хто ці умови створив, було остаточне знищення як духовно-інтелектуального вишколу, так і нероздільно пов'язаного з ним духовного життя і традиції цілої Церкви.

Оскільки за наказом влади поступово були закриті майже всі монастирі, семінарії та школи, слід було формувати нову підпільну програму інтелектуального вишколу для духовенства і ченців⁷⁷. Частково відновити таємну діяльність семінарій вдалося після смерті Сталіна у 1953 р., коли з ув'язнення та заслання повернулися деякі отці. Однак слід розуміти, що семінарія часів підпілля не була навчально-виховним закладом у теперішньому розумінні, з чітко визначеною програмою навчання та викладацьким складом⁷⁸.

Порівняно з іншими підпільними семінаріями, найкраще здійснювали підготовку до ерейства в отців-василіян⁷⁹, редемптористів, студитів⁸⁰. Редемптористи, готуючи кандидатів до священства, формували невеликі, мобільні групи студентів, які збиралися на навчання у приватних помешканнях⁸¹. Окрім цього, діяли і більші навчальні осередки:

Доми [діяли] у Самборі, у селищі Зимна Вода та у Львові. Вони творили підпільну духовну семінарію Провінції, викладачами якої були отці Роман Бахталовський, Павло Маїк, Євген Пелех, Павло Дмуховський, Василь Михайлюк та інші [...]. Владика Миколай Чарнецький, Василь Величковський, Филімон Курчаба, Володимир Стернюк удіяляли підготованим

⁷⁷ Доброєр. Католицька Церква в Україні, с. 77–81.

⁷⁸ Наталія Карфут. *Підпільні семінарії у діалозі між Сходом і Заходом* (робота, виконана в рамках семінару «Жива історія УГКЦ», Львів 2002), с. 4; зберігається в АПЦ.

⁷⁹ Про способи та програму навчання у василіянському чині див.: Дудкевич. Досвід життя монашества УГКЦ в підпіллі, с. 157.

⁸⁰ Карфут. *Підпільні семінарії*, с. 4.

⁸¹ Приміщеннями для духовних семінарій могли слугувати квартири сестер – див.: Марія Марко. *Життя і діяльність Згромадження сестер св. Йосифа ОПДМ у 1930–1960 рр.* (робота, виконана в рамках семінару «Жива історія УГКЦ». Львів 2001), с. 13; зберігається в АПЦ.

та рекомендованим семінаристам дияконські та єрейські священня⁸².

Нелегкими були умови навчання. Те саме помешкання дуже часто слугувало як монастир, формаційний дім для послушників, семінарія, церква, академічна кафедра⁸³. Лекції відбувались у малих групах, місце навчання часто змінювалось. Весь процес навчання у семінарії, за свідченням єрм. Миколая Куця,

був пов'язаний з церковними богослужіннями, тому серед предметів, які вивчали семінаристи, були: літургіка, церковний спів, обрядовість, апологетика, основи християнської віри, метафізика, історія античної філософії, етика, історія Вселенської Церкви, історія Церкви в Україні, психологія, логіка, догматичне богослов'я (христологія, сакраментологія, еклезиологія, маріологія, сотеріологія, моральне богослов'я, Святе Письмо Старого і Нового Завітів)⁸⁴.

Важливим завданням студента було пильно стерегти свої конспекти, щоб вони не потрапили до рук співробітників КДБ і щоб не було викрито семінарію⁸⁵. Отці-викладачі⁸⁶ користувалися знаннями, здобутими ще до початку переслідування Церкви, а також перекладами іншомовної духовної літератури⁸⁷. Найдоступнішою була навчальна література польською мовою⁸⁸.

Для сестер із жіночих згромаджень не передбачалося кількарічної богословської освіти, яку вимагали від монахів – кандидатів до священства. Черниці користали із наук священників, а також відповідальних за формацію сестер. Брак систематичної освіти сестри надолужували читанням. Основною лектурою були катехизм Франца Шпіраго та життя святих. Сестри Вінкентія

⁸² *Редemptористи. Дев'яносто літ в Україні*, с. 222.

⁸³ Там само, с. 223.

⁸⁴ Карфут. *Підпільні семінарії*, с. 7-8.

⁸⁵ *Редemptористи. Дев'яносто літ в Україні*, с. 223.

⁸⁶ Імена викладачів та програму див. у: Ярослав Приріз. *Редemptористи вчора і сьогодні // Редemptористи. Дев'яносто літ в Україні*, с. 221.

⁸⁷ Про предмети і літературу див.: інтерв'ю з о. Петром Вараном, Львів, 03.XI.1999 // АПЦ, П-1-1-1081, с. 8.

⁸⁸ Карфут. *Підпільні семінарії*, с. 8.

користувались книжками з Бельгії, читали літературу польською мовою⁸⁹.

Переписування книг також було свого роду навчанням. Загалом «освіта» проходила на молитві, під час церковного правила, читання Святого Письма, розважання, проповіді та зустрічей спільноти. Очевидно, що такі умови, в які було поставлене греко-католицьке монашество, а саме: відсутність спільнотного життя, спільнотної молитви, умов для богословствування і навчання – породжували проблеми, з якими Церква зіткнулася після виходу з підпілля⁹⁰. Та все ж завдяки мужності й героїзму молодих монахів і монахинь Церква існувала, розвивалася і мала що передати наступним поколінням.

З викладеного вище можемо зробити висновок, що у період підпілля не було добре розпрацьованої стратегії, стилю та мети процесу формації монаших покликань. Окрім того, не вистачало вишкolenих провідників для молодих монахів. Духовні вчителі повчали іноків, виходячи з власного релігійного досвіду, що було надзвичайно важливо для становлення особи монаха. Основним правилом молодих ченців було пильно дбати про особистий вишкіл та духовний розвиток.

В умовах радянського режиму монастирі не мали змоги ділитися між собою духовним досвідом та способами формації. Зі свідчень монахів і монахинь можна побачити, що формаційний процес молодого покоління чернецтва був відірваний від історичного досвіду формації богопосвячених осіб у східній традиції, зокрема в помісній Церкві. А без такого зв'язку з джерелом своєї спадщини інтелектуальне, суспільне, екуменічне формування особи монаха натикалося на серйозні перешкоди. Проживаючи у приватних помешканнях, ченці звикли жити поодиночці, і це розхитувало давню систему спільнотного життя. Все ж їхні нескорені серця і час творили історію спасіння. Зрештою, її творить жертва кожної особи, що пов'язується з жертвою Христа. Вінцем

---

⁸⁹ Березинська. *Життя і діяльність сестер-служебниць Непорочної Діви Марії*, с. 9; Костарева. *Життя і діяльність Згромадження сестер Милосердя*, с. 8; Лабінський. *Особливості чернечого служіння*, с. 29.

⁹⁰ Про проблеми підпільної формації див.: Дудкевич. *Досвід життя монашества УГКЦ в підпіллі*, с. 157.

кожної такої історії є наше воскресіння. Брязкіт кайданів є предтечею відкуплення, що нагадує нам, чий образ і подобу ми носимо. І кожна така історія заслуговує на тиху пошану, пам'ять, любов і додає відваги свідчити Правду.

Alfonsa Karapata, C. Ss. R.

Monastic Formation in the Ukrainian Greek-Catholic Underground in 1950–1990

The article discusses the emergence of a young generation of the Greek-Catholic monks and nuns during 1945–1989, and the principal methods of their spiritual, pastoral, social, and intellectual formation. It analyses numerous examples of the underground ministry of the Basilian and Redemptorist monks and nuns, Studite brethren and sisters, Sisters of Charity of St. Vincent de Paul, Sisters Servants of Mary Immaculate, Sisters of St. Josaphat, Sisters of St. Joseph the Betrothed, Sisters Myrrhbearers, Sisters of the Holy Family, and Sisters Servants of the Holy Eucharist, and explores the ways in which they faced the Soviet-era persecutions and managed to preserve their communities and their identity until the eventual legalization of their Church.

Keywords: Ukrainian Greek-Catholic Church, underground, monasticism, formation.